

Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Т. II. Вип. 98 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. – Чернігів: ЧНПУ, 2012 – С. 64-67.

Канішевська Н.Б., Орленко Н.А.,
Харун О.С., Хачатрян В.В.

Психофізіологічні аспекти підготовки майбутніх пілотів у вищих навчальних закладах

Анотація

У статті розглядається елементи ергатичної системи «екіпаж – літак – оточення» де основний елемент - людина. Також нами було досліджено аспекти психофізичної підготовки екіпажа та їх вплив на професійну діяльність.

Ключові слова: майбутні пілоти, знання, уміння, фізичне виховання, мотивація, інтерес, мотиви, професійно важливі якості.

Аннотация

В статье рассматриваются элементы эргатических систем «экипаж – воздушное судно – окружение» где основной элемент – человек. Также нами были исследованы аспекты психофизической подготовки экипажа и их влияние на профессиональную деятельность.

Ключевые слова: будущие пилоты, знания, умения, физическое воспитание, мотивация, интерес, мотивы, профессионально важные качества.

Канішевська Н.Б., Орленко Н.А., Харун А.С., Хачатрян В.В.

Психофизиологические аспекты подготовки будущих пилотов в высших учебных заведениях

Summary

This article discusses the elements ergatic systems «crew – aircraft – environment» where the main element – people. Also, we have investigated aspects of the psycho-physical training of the crew and their effects on professional practice.

Key words: future pilots, knowledge, skills, physical education, motivation, interest, motivation, professionally important qualities.

Kanishevskaya N.B., Orlenko N.A., Harun O.S., Khachatryan V. V.

Psychophysiological aspects of training future pilots in higher education

Вступ

Одним із важливих завдань сьогодення є підготовка не тільки висококваліфікованих фахівців у конкретній галузі, а й всебічно розвинених особистостей із фундаментальною освітою та високими моральними якостями. Важливою умовою підготовки випускника вищого технічного навчального закладу до майбутньої професійної діяльності є формування його соціальної активності в гармонії з фізичним розвитком на засадах пріоритету здоров'я. Саме тому вдосконалення у навчально-виховному процесі вищого технічного

навчального закладу системи фізичного виховання набуває важливого значення.

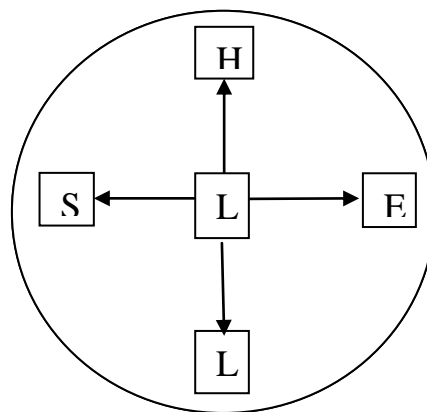
Аналіз досліджень і публікацій

Дослідженнями останніх років в авіаційній галузі займалися О. Керницький [2], П. Корчемний [4], П. Онипченко [5], К. Платонов [6], А. Срипец. [7], І. Смірнова [8], що дозволило сформулювати концепцію людського фактора, сутність якої полягає в тому, що головним компонентом системи «екіпаж – повітряне судно – середовище» є екіпаж. Крім того, психолого-педагогічні дослідження останніх років здійснювались у напрямку методологічних досліджень і практичного освоєння нових аспектів розвитку превентивної психології та психології критичних ситуацій складних соціотехнічних систем (потенційно небезпечних галузей людської діяльності), прогностики розвитку критичних ситуацій, їхнього запобігання та подолання.

Основний зміст

Удосконалення авіаційної техніки на сучасному етапі веде до ускладнення устаткування, збільшення кількості приладів, елементів уваги, тобто до розширення обсягу переробки інформації, що надходить до пілота, появи дефіциту часу при прийнятті й реалізації рішення. Специфічні умови діяльності пілота підвищують вимоги до рівня безпеки польотів, що є важливим державним завданням .

Оцінка окремих елементів складної ергатичної системи «екіпаж – повітряне судно – середовище» не дає уявлення про різноманітні процеси і взаємодії, що характеризують її в цілому. Як способом опису процесів керування елементами цієї системи, обміну інформацією і т. ін., є на практиці, ми скористаємося моделлю SHELL [7] як розширеним варіантом моделі «людина – машина – середовище», що сприяє системному розумінню людського фактора (рис. 1).

Рис. 1 Модель SHELL

S – Software – установки (правила, процедури, символи тощо);

E – Environment – середовище взаємодії S; H; L;

H – Hardware – об'єкт (машина);

L – Liveware – суб'єкт (людина).

Як видно із рис. 1 у центрі моделі SHELL – людина – найбільш значущий і гнучкий компонент ергатичної системи. У зв'язку з тим, що межі цього блоку не прості й рівні, а складні й аморфні, тоді інші компоненти ергатичної системи повинні бути ретельно «підігнані» до нього, щоб уникнути небажаної напруги і виникаючого, у кінцевому рахунку, «зриву» (авіаподії). Системна оцінка складових моделі SHELL якраз і підтверджує існування нестиківок між компонентами, що призводять до авіаподій [7].

У зв'язку з тим, що нас цікавить аспект психофізичної надійності екіпажа і людського фактора, то звернемо увагу на основний компонент моделі SHELL, а саме «Суб'єкт (L)» і сполучення «Суб'єкт – Суб'єкт (L – L)».

Так, на думку О. Керницького [2], успішність функціонування системи «пілот – повітряне судно – середовище» вимагає від пілотів певних здібностей і вмінь, і, особливо, специфічного професійного мислення, яке буває словесно-логічним (абстрактним), емоційним (оціночними), практичним тощо. Складаючи подумки моделювання людиною різних подій, мислення дає змогу зрозуміти закономірності матеріального світу, зв'язки та відносини предметів та явищ, причинно-наслідкові зв'язки у суспільно-історичних подіях, закономірності психіки людини.

Мислення носить узагальнений характер, бо має справу із загальними та істотними ознаками предметів, даючи можливість знати і судити про те, що людина безпосередньо не спостерігає, не сприймає, тобто воно дає можливість передбачати хід подій, результати дій у майбутньому.

Процес мислення починається з виникаючої потреби (бажання, прагнення) відповісти на те чи інше запитання, вирішити те чи інше завдання, знайти вихід з того чи іншого ускладнення. Чим більше людина знає, тим різноманітніший її кругозір, тим більше виникає у неї нових запитань, тим активніше й самостійніше її думки. Таким чином, мислення є однією із основних функцій, що входить у структуру свідомості [3]. Крім того, мислення – соціально зумовлений, нерозривно пов'язаний з мовою психічний процес пошуків й відкриття істотно нового, процес опосередкованого й узагальненого відбиття дійсності в ході її аналізу і синтезу, яке виникає на основі практичної діяльності з чуттєвого пізнання і далеко виходить за його межі.

Ще однією із найважливіших якостей майбутнього пілота, яка визначає характеристику психічного життя особистості, є *пам'ять* як здатність нервової системи тривалий час зберігати інформацію про події зовнішнього світу

та реакції організму, а також неодноразово виводити цю інформацію в сфері свідомості та поведінки. Відомо, що пам'ять людини включає такі чотири характеристики: запам'ятовування (засвоєння), збереження, вилучення й відтворення інформації. Зазначені процеси не є автономними психічними здібностями. Вони формуються в діяльності й визначаються нею. Так, запам'ятовування певного «матеріалу» пов'язане з накопиченням індивідуального досвіду в процесі життєдіяльності. Використання в подальшій діяльності того, що запам'яталося, вимагає відтворення; випадання ж певного матеріалу з діяльності веде до його забуття. Збереження матеріалу в пам'яті залежить від участі його в діяльності особистості, оскільки у кожний даний момент поведінка людини визначається всім її життєвим досвідом. Будучи найважливішою характеристикою всіх психічних процесів, пам'ять забезпечує єдність й цілісність особистості майбутнього пілота.

Як засвідчує аналіз наукової літератури [1], пілот створює у своїй уяві наочну картину діяльності – польоту, тобто у нього формується «образ польоту» – сукупність інформації про його індивідуально-психічні особливості, стан повітряного судна та умови його експлуатації. Звичайно, створення такого образу не є самоціллю, але він є важливим для прийняття оптимального рішення про тактику дій, яка має враховувати особливості праці пілота, що проявляється в тому як працювати зі складною технікою, так і вступати в прямий контакт з іншими службовцями (підлеглими, начальниками).

До основних компонентів центрального елемента моделі SHELL, а саме елемента (L), можна віднести фізичні, психологічні та психосоціологічні фактори. Причому, якщо фізичні фактори визначають фізичні можливості й обмеження людини-оператора, то фізіологічні фактори, що пов'язані із самим індивідумом, який являє собою складний організм, що налічує велику кількість підсистем. Психологічні та психосоціологічні фактори визначають, що привносять люди у робочу ситуацію в результаті набутих ними знань й досвіду, а також своїх розумових здібностей. До них належать: професійна підготовка, знання, досвід й навички пілотування, сприйняття й аналіз інформації, степінь уваги й рівень робочого навантаження, індивідуальні особливості особистості, розумовий і емоційний стан, настрої і відношення сприйняття ризику. Сюди також входять події і стреси, а також взаємини з іншими колегами [7]. Складність професії пілота зумовлює серйозні вимоги до кандидатів на вступ у льотні навчальні заклади, від яких вимагаються не тільки певні навички й уміння, але й відповідні фізичні, психофізичні та морально-вольові якості див. табл.1).

Фізичні, психофізичні та морально-вольові якості майбутніх пілотів

Фізичні якості	Психофізичні якості	Морально-вольові якості
витривалість	увага	мужність
сила	пам'ять	витримка
спритність	слух	кмітливість
швидкість	моторика	дисциплінованість
координація рухів	мислення	наполегливість

На думку П. Онипченка, складність професійної діяльності пілота зумовлює ще й той факт, що дослідженнями різних аспектів його роботи займаються науковці різних галузей знань [5]. Вивчення й аналіз досліджень з різних проблем льотної роботи дозволили йому, з яким ми повністю погоджуємось, виділити такі основні особливості роботи пілота:

- багатопрофільність, різноманітність характеру й змісту дій, що виконуються;
- навички просторового орієнтування й зміна психофізіологічних характеристик пілота;
- тривала дія фізичних чинників (перевантаження, прискорення, шум, вібрація, зміна атмосферного тиску, коливання температури й освітлення тощо), що впливають на фізіологічні і психічні функції організму;
- постійне нервово-психічне напруження;
- надзвичайно інтенсивний темп діяльності (пілот за політ виконує, в середньому, 14 дій за хвилину у штатній ситуації і до 21 дії у нештатній).

Навіть виконання простих елементів польоту потребує від льотчика сполучення напруженої розумової діяльності, швидкого аналізу великого обсягу різноманітної інформації та прийняття вірних рішень, пов'язаних з координацією рухів по керуванню літаком в умовах, що постійно змінюються.

Як визначає дослідник П. Онипченко [5], основною складовою професійної діяльності пілота є *льотна діяльність*, що, за визначенням К. Платонова, означає «таку взаємодію людини й оточуючого її середовища у польоті на певному типі літака, при якій людина здійснює свідомо поставлені цілі, що визначені льотними завданнями та умовами польоту» [6]; а в розумінні П. Корчемного визначає «сукупність дій пілота, спрямованих на задоволення його потреб та інтересів, пов'язаних з підготовкою та пілотуванням літака» [4].

Однак, якою б високою не була майстерність пілота, йому важливо підтримувати її не тільки шляхом тренувань, а й постійно вдосконалювати,

перенавчатися та систематично проходити перепідготовку, яка здійснюється у процесі навчально-льотної підготовки, що складається з двох взаємопов'язаних елементів: наземної та льотної підготовок. Ось чому у поняття «льотна діяльність» входить не тільки виконання польоту, але й підготовка до нього, тобто наземна підготовка [2].

Висновки

Таким чином, пілот є однією з основних льотних спеціальностей, у якій яскраво виражена психоемоційна напруга, інформаційні навантаження, дефіцит часу і вплив фізичних факторів навколишнього середовища, а специфічний характер діяльності пілота обумовлюється:

– наявністю і впливом факторів, що викликають в організмі людини граничну мобілізацію адаптаційних ресурсів (перевантаження, невагомість, радіація, електромагнітне випромінювання, гіпоксія тощо);

– посиленням навантажень на аналізаторні та ефекторні функціональні системи організму (перевантаження зорового і слухового аналізатора, надмірність інформації, перегрівання і переохолодження, фізичне навантаження організму або динамічний характер діяльності і тощо);

– нервово-психічною напругою, викликаною високим ступенем ризику і відповідальністю за результат польоту.

Польоти на будь-якому типі літака об'єктивно супроводжуються небезпекою, пов'язаною з ризиком для життя, і тому потребує від пілота мужності, витримки, кмітливості, здатності побороти страх, готовності до самопожертви та інших вольових якостей. Сучасне обладнання повітряного судна ставить надзвичайні вимоги до спеціаліста: швидкості реакції та орієнтування, значних перевантажень серцево-судинної, кістково-м'язової та нервової систем. З другого боку, тривала діяльність пілота, пов'язана з гіпокінезією (обмеженням рухового навантаження та працею людини у значно зміненому середовищі: соціальному, фізичному і хімічному (за газовим складом, домішкам, фізичним діям, соціальною ізоляцією, обмеженим простором тощо).

Узагальнюючи, можна констатувати, що надійність роботи пілота в екстремальному режимі, залежить значною мірою від сформованих у процесі підготовки професійних якостей.

Література

1. Завалова Н. Д. Образ в системе психической регуляции деятельности / Н. Д. Завалова, Б. М. Ломов, В. А. Пономаренко. – М.: Наука, 1986. – 176 с.
2. Керницький О. М. Методика формування психофізіологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Керницький Олександр Михайлович. – Х., 2004. – 194 с.

3. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності: підручник / М. С.Корольчук. – К. : Ельга, 2004. – 397 с.
4. Корчемий П. А. Психологія летного обучения / П. А. Корчемий. – М.: Воениздат, 1986. – 86 с.
5. Онипченко П. М. Професійно-педагогічна підготовка льотно-інструкторського складу ВПС України у вищих навчальних військових закладах: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Онипченко Павло Миколайович. – Луганськ, 2004. – 249 с.
6. Платонов К. К. Авиационная психология: учеб. пособие / К. К. Платонов. – М.: ВПА им. В. И. Ленина, 1963. – 58 с.
7. Скрипець А. В. Основи авіаційної інженерної психології: [навч. посіб.] / А. В. Скрипець. – К.: НАУ, 2002. – 532 с.
8. Смирнова И. Л. Формирование интегративных теоретических знаний по специальным дисциплинам у будущих пилотов: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Смирнова Ирина Леонидовна. – Кировоград, 2007. – 181 с.